

Marko Dokić

Univerzitet Crne Gore, Pravni fakultet, 13. jula br. 2, ME-81000 Podgorica
markodokic@t-com.me

Spencerova filozofija individualne slobode

Sažetak

Autor u radu analizira Spencerovu filozofiju individualne slobode kroz kritiku socijalizma i socijaldarvinističku obranu laissez-faire ekonomije i osnovnih vrijednosti klasičnog liberalizma. Njegovu socijaldarvinističku misao karakteriziraju organicizam i evolucionizam jer je u to vrijeme sociologija bila blisko povezana s biologijom. Spencerova politička filozofija umetnuta je u socijaldarvinistički okvir koji mu omogućava da u doba sve veće vjere u neophodnost državne intervencije brani slobodno tržište i individualnu slobodu i kritizira socijalističke tendencije. Predmet posebnog interesa je zakon jednake slobode (formula pravde), koji predstavlja kamen-temeljac Spencerove minimalne države koja nema nijednu drugu funkciju do da štiti ovaj zakon, odnosno da održava pravedne odnose među građanima. Na kraju, u vidu rezimea, prikazana je struktura Spencerove političke filozofije, sa svim njenim vrlinama i manama.

Ključne riječi

Herbert Spencer, individualna sloboda, *laissez-faire* doktrina, liberalizam, socijalizam

1. Uvod

Herbert Spencer, jedan od najznačajnijih mislioca Engleske u 19. stoljeću, u historiji društvene misli ostao je upamćen kao jedan od utemeljitelja sociologije, tvorac kovanice »opstanak najsposobnijih« (*survival of the fittest*) i otac socijaldarvinizma. Međutim, o Herbertu Spenceru u domaćoj literaturi gotovo da ne postoje radovi koji bi detaljnije obrađivali neki segment njegove političke filozofije.¹ Jedan od ključnih razloga za nezainteresiranost domaćih autora za njegovu misao svakako treba tražiti u dominaciji socijalističke ideologije i kolektivističke misli uopće u periodu poslije Drugog svjetskog rata na ovim prostorima, koja je bila oštro suprotstavljena svim vrijednostima koje je Spencer promicao u svojoj krajnje individualističkoj filozofiji (individualna sloboda, minimalna uloga države, *laissez-faire* ekonomija). Ni danas situacija nije bolja kada je riječ o odnosu prema intelektualnoj ostavštini Herberta Spencera jer je uvjerenje u opravdanost državnog intervencionizma još uvijek snažno. Također, poražavajući podatak predstavlja i činjenica da nijedno Spencerovo djelo, a riječ je o jednom od najplodnijih pisaca viktorijske ere,² nije prevedeno. Stoga, ovaj rad ima za cilj ne samo da zainteresirane

¹ Jedan od rijetkih radova napisao je Rudi Supek, ali u njemu politička filozofija Herberta Spencera nije predmet detaljnije analize. Vidi: Rudi Supek, *Herbert Spencer i biologizam u sociologiji*, Naprijed, Zagreb 1987.

² Bibliografija Herberta Spencera vrlo je obimna i raznovrsna. Njegova najpoznatija djela su: *Socijalna statika (Social Statics)* iz 1851. godine, *Sistem sintetičke filozofije (System of Synthetic Philosophy)* u 10 tomova u pe-

upozna s osnovnim crtama filozofije individualne slobode Herberta Spencera nego i da probudi interes za proučavanjem djela jednog od najznačajnijih mislilaca Engleske 19. stoljeća.

Budući da se nečija misao ne može na valjan način razumjeti ukoliko u dovoljnoj mjeri ne poznajemo društveno-historijske prilike u kojima je nastala, utoliko je prvo potrebno da se upoznamo s intelektualnom i društveno-historijskom pozadinom Spencerove misli da bismo bolje mogli razumjeti osnovne elemente Spencerove političke filozofije.

2. Intelektualna i društveno-historijska pozadina Spencerove misli

19. stoljeće predstavlja period bezgranične vjere u progres čovječanstva, period u kojem je ostvaren veliki napredak u industrijalizaciji i znanosti. Slabile su metafizičke i vjerske slike o prirodi i društvu i sve više se proučavao empirijski svijet. Tehnologija i znanost dostigli su značajne rezultate, što je dovelo do širokog uvjerenja da čovječanstvo sigurnim koracima ide ka progresu. Napretku znanosti i vjere u progres ljudske civilizacije posebno je doprinio Charles Darwin sa svojom teorijom evolucije. On je raskinuo s tradicijom objašnjenja postanka s osloncem na biblijske tekstove i putem empirijskih dokaza nastojao dokazati svoje stavove. Time je doprinio da se čovječanstvo sve manje poziva na Bibliju kada treba dati odgovor na pitanja iz oblasti znanosti. Darwin je svojom teorijom evolucije doveo do revolucionarnog zaokreta u biologiji, učinivši je objektivnom znanost, i osporavanja teza biblijske priče o stvaranju. Kao što je Machiavellijev *Vladar (Il Principe)* predstavljao revolucionarno djelo u političkoj filozofiji, tako je Darwinovo djelo *Podrijetlo vrsta (The Origin of Species)* iz 1859. godine predstavljalo revolucionarno djelo u biologiji. Naime, kao što je Machiavelli raskinuo s aristotelovskom tradicionalnom političkom filozofijom koja se temeljila na vezi između politike i etike, tako je i Darwin svojom teorijom evolucije uzdrmao tradicionalno kršćansko vjerovanje o stvaranju svijeta izloženo u Knjizi postanka. Iako su vjerski fundamentalisti kritizirali Machiavellija i Darwina, oni ipak nisu uspjeli zaustaviti razvoj moderne misli, kako u sferi politike, tako i u sferi biologije.

Evolucionizam, zajedno s organicizmom, prisutan je i u Spencerovoj teoriji društva. Međutim, iako je evolucionizam esencijalni element Spencerove teorije, Darwin nije mogao direktno utjecati na Spencera jer je Spencerovo djelo *Socijalna statika* objavljeno osam godina prije Darwinovog djela *Podrijetlo vrsta*. Zapravo, učenje Jean-Baptistea Lamarcka, sadržano u teoriji nasljeđivanja stečenih karakteristika, u dobroj mjeri je odredilo smjer Spencerove misli i predstavljalo pogodnu osnovu za izgradnju njegovih sociobioloških premisa, pa je tako biologizam postao sastavni dio početne sociološke misli. Polazište je Lamarckove teorije da organizam može prenositi na potomke karakteristike koje je stekao tijekom života. Lamarckova osnovna teza je da bez novih potreba nema novih organizama. Po njemu, prirodno okruženje dovodi do promjena kod životinja pa se s promjenom prirode mijenjaju i organizmi koji u njoj žive. Promjene u okruženju stvaraju mogućnost živih organizama da na adekvatan način reagiraju na te promjene. Ako nema promjena u okruženju, nema ni potrebe za promjenom organizama i adaptacijom na te promjene. Okruženje omogućava, na posredan način, promjenu organa. Kontinuirano korištenje bilo kojeg organa postepeno jača i razvija taj organ. S druge strane, ako se organ ne upotrebljava, on slabi i propada, gubeći svoj

funkcionalni kapacitet, sve dok konačno ne nestane. Po Lamarcku, ovakav razvoj organa prenosi se iz generacije u generaciju i na taj se način nasljeđuju stečene osobine.

Slijedeći Lamarcka, Spencer kaže da se svako ljudsko biće u određenom stadiju može modificirati, kako tjelesno, tako i psihički. Korištenje ili nekorištenje bilo koje sposobnosti, tjelesne ili psihičke, uvijek je praćeno adaptivnom promjenom – gubitkom moći ili uvećanjem moći. Ove modifikacije se mogu nasljeđivati. Tako, Spencer navodi da nitko ne poriče da se akumulacijom sitnih promjena, iz generacije u generaciju, tjelesna građa prilagođava uvjetima okruženja, pa je tako npr. klima koja je kobna za neke rase, za druge rase koje su se adaptirale potpuno neškodljiva.³ Budući da su prilagođavanje i adaptivne promjene prisutne i u društvu i društvenom okruženju čovjeka, adaptivne modifikacije moraju se odigravati sa svakom promjenom socijalnih uvjeta.

Međutim, iako je utjecaj biologije nesumnjiv i upečatljiv u Spencerovoj sociologiji, postoji mišljenje da je greška pretpostaviti da je Spencerova sociologija sazdana na biologiji, iako je nesporno da su one vrlo blisko povezane. Tako Ernest Barker navodi da je Spencer do društvene evolucije došao ne preko biologije, nego fizike, odnosno univerzalnog zakona evolucije koji nije formuliran organski nego mehanički.⁴ U *Prvim principima* Spencer definira evoluciju kao

»... integraciju materije uz prateće trošenje kretanja, za vrijeme koje materija prelazi iz neodređene, nekoherentne homogenosti u određenu, koherentnu heterogenost, i za vrijeme koje se zadržano kretanje podvrgava paralelnoj transformaciji.«⁵

Dakle, Spencer nije od biologije »pozajmio« ideju evolucije, nego je krenuo od ideje univerzalne evolucije, da bi kasnije u nju uključio biološku evoluciju. Po Barkeru, tek Lamarckova biologija povezana s univerzalnom fizičkom evolucijom, u smislu da je ovo prilagođavanje organizama okruženju zapravo prilagođavanje energije živih bića energiji okruženja, vodi do Spencerove sociologije.⁶ Ipak, u Spencerovom djelu vidljivo je da se jasno držao fundamentalne ovisnosti biologije i sociologije jer je za njega čovjek zaključni problem biologije i početni faktor sociologije.

Druga stvar koja je u značajnoj mjeri odredila putanju Spencerove misli bila je industrijska revolucija i ponašanje pojedinaca u socioekonomskoj borbi. On je čvrsto branio stavove klasične liberalne ekonomske misli, protivio se državnoj intervenciji i isticao da uloga države treba biti minimalna, čime je

riodu od 1862. do 1892. godine (*Prvi principi; Principi biologije* u dva toma; *Principi psihologije* u dva toma; *Principi sociologije* u tri toma; *Principi etike* u dva toma); *Izučavanje sociologije (The Study of Sociology)* iz 1873. godine, *Čovjek protiv države (The Man Versus the State)* iz 1884. godine. Također, napisao je i veliki broj eseja, koji su objavljeni u tri toma: *Eseji: znanstveni, politički i spekulativni (Essays: Scientific, Political and Speculative)* iz 1891. godine. Od njih, od naročito značaja su: *Odgovarajuća sfera vlade (The Proper Sphere of Government)* iz 1843. godine, *Društveni organizam (The Social Organism)* iz 1860. godine, *Specijalizirana administracija (Specialized Administration)* iz 1871. godine i *Od slobode do ropstva (From Freedom to Bondage)* iz 1891. godine.

3

Herbert Spencer, *The Man Versus the State with Six Essays on Government, Society, and Freedom*, Liberty Fund, Indianapolis 1982., str. 98–99.

4

Ernest Barker, *Political Thought in England from Herbert Spencer to the Present Day*, Williams and Norgate – Henry Holt, New York 1927.

5

Herbert Spencer, *First Principles*, 2. izd., Williams and Norgate, London 1867., str. 396.

6

E. Barker, *Political Thought in England*, str. 91.

snažno promovirao filozofiju individualizma – naravno iz specifičnog, socijal-darvinističkog ugla.

U Velikoj Britaniji razvio se prvi liberalni politički sistem. Kada kažemo »liberalni«, mislimo na politički sistem koji karakteriziraju: ograničena vlada, negativan koncept slobode, individualizam i autonomija pojedinca, vladavina prava, minimalna uloga države, ideja o slobodnom tržištu i samoregulativnom tržišnom mehanizmu i dr. Ove karakteristike svojstvene su liberalizmu u vremenu razvoja kapitalističkog društva. Riječ je o eri klasičnog liberalizma. Pristalice ovih vrijednosti državu su promatrale kao potencijalnog uzurpatora individualne slobode. Po njima, što se država više miješa u privredni i društveni život, nužno dolazi do ugrožavanja slobode pojedinaca i njihove autonomije. Zbog toga su se oštro protivili ideji državnog intervencionizma i zalagali za koncept minimalne države čija će osnovna svrha biti zaštita svojine i dijeljenje pravde. Državnom intervencijom krši se načelo jednakosti građana pred zakonom i urušava ideja vladavine prava koja zahtjeva da zakoni imaju određene osobine (na prvom mjestu općost). Osnovna vrijednost klasičnog liberalizma, koja vodi protivljenju porasta moći države, jest individualna sloboda, i to negativno pojmljena. Negativna sloboda označava ne samo odsustvo samovoljne prinude jednog pojedinca nad drugim pojedincem nego isto tako i odsustvo samovoljne prinude nosilaca političke vlasti nad građanima.

Međutim, vremenom dolazi do preobražaja klasične liberalne misli i njenog »razvodnjavanja« socijalnim primjesama. Ovoj promjeni doprinijeli su društveni problemi prouzrokovani naglom industrijalizacijom i urbanizacijom. Industrijalizacija i težak položaj radnika⁷ uvjetovali su određene mjere države u cilju poboljšanja uslova rada, skraćivanja radnog vremena i, generalno, poboljšanja položaja radnika. Državna intervencija naročito je postala izražena u oblastima radnog zakonodavstva, osiguranja i javnog zdravstva. Čak je i John Stuart Mill smatrao da je u ovim oblastima intervencija države neophodna. Sada, umjesto slobode u prvi plan počinje izbijati zahtjev za blagostanjem. Tako je došlo do oblikovanja novog, socijalnog liberalizma koji je u cilju otklanjanja i ublažavanja posljedica industrijalizacije odstupio od vrijednosti klasičnog liberalizma. Pojavio se zahtjev za proširivanjem prava glasa pa se državna intervencija počinje smatrati poželjnom, napušta se *laissez-faire* doktrina, a negativan koncept slobode biva zamijenjen pozitivnim. Novi liberalizam sve više je, kroz proširivanje sfere državne intervencije, vodio ka socijalizmu. Uobličen je stav, koji je naročito zastupao Thomas Hill Green, da država ima moralnu obavezu osigurati adekvatne uvjete za samoostvarenje pojedinaca. Budući da samoostvarenja ne može biti u uvjetima siromaštva, postaje jasno da država treba poduzeti određene mjere prema navedenom cilju. Ona dobiva »pozitivnu« ulogu i usmjerava pojedince k općem dobru. Državni intervencionizam više se ne promatra kao prijetnja individualnoj slobodi nego naprotiv, kao sredstvo da se osigura sloboda. Tako je pozitivna sloboda potisnula negativnu slobodu klasičnog liberalizma.

Krajem 19. stoljeća, ili preciznije 80-ih godina 19. stoljeća, oformljeno je i fabijevsko društvo koje je zastupalo socijalističke ideje. Riječ je o grupi intelektualaca (Harold Laski, George Bernard Shaw, Sidney i Beatrice Webb i dr.) koji su snažno branili »pozitivnu« ulogu države i proširivanje državnog intervencionizma u korist obespravljenih i siromašnih slojeva. Fabijevci nisu bili pristaše marksističkih, revolucionarnih promjena i klasne borbe, nego su se zalagali za reforme i poboljšanje zakonodavstva u interesu radnika. Po njima, nikakve revolucionarne promjene nisu neophodne jer sam liberalizam nužno vodi u socijalizam. Krajnji rezultat potiskivanja vrijednosti klasičnog

liberalizma i širenja socijalističkih ideja u Velikoj Britaniji bilo je osnivanje Laburističke stranke (1900.), koja je tridesetih godina 20. stoljeća potisnula Liberalnu stranku i postala druga stranka po snazi.

Spencer je smatrao da su socijalističke ideje tog doba vrlo opasne, a njegova sveukupna politička misao usmjerena je u pravcu dokazivanja da socijalističke mjere na kraju za svoj ishod uvijek imaju zlo, a ne opće dobro zbog čega se navodno uvode. Kao najdosljedniji zagovornik ideala minimalne države u 19. stoljeću, Spencer je u socijaldarvinističkom⁸ duhu branio vrijednosti klasičnog liberalizma i *laissez-faire* ekonomiju, protiveći se rastućem etatizmu i državnom intervencionizmu.

3. Osnovne karakteristike Spencerove filozofije individualne slobode

Spencerova politička filozofija predstavlja antietatističku filozofiju krajnjeg individualizma. On se snažno suprotstavljao državnom intervencionizmu i socijalističkim tendencijama stavljajući pojedinca ispred države, bezrezervno dajući primat individualnoj slobodi. Spencerova filozofija individualne slobode najupečatljivije je izložena u djelu *Čovjek protiv države*, mada su njeni temelji postavljeni još u *Socijalnoj statici*.

Njene najznačajnije karakteristike su minimalna uloga države, odnosno postojanje odgovarajuće sfere djelovanja vlade, i koncepcija pravde kao jednakosti tretmana koja isključuje svaki vid državnog intervencionizma. Dakle, Spencerova politička filozofija predstavlja najdosljedniju obranu vrijednosti klasičnog liberalizma u 19. stoljeću, ali interesantno je da je ona u dobroj mjeri izložena u »negativnoj« formi. Naime, Spencer je nastojao da kroz kritiku socijalizma istakne značaj slobode pojedinca i sve one vrijednosti i ideale koji stoje u službi obrane individualne slobode od narasle moći države jer je smatrao da je ovakav način podobniji za prikazivanje inkompatibilnosti slobodnog i otvorenog društva i jedne kolektivističke ideologije, kakav je po njemu socijalizam. Socijalizam je za njega isto što i ropstvo, a kako je ropstvo nadiđena institucija, njegova je teorija svojevrsna varijanta teorije društvenog napretka. Spencer-socijalizam i protekcionističku politiku vlade uspoređuje s društvenom organizacijom koja je bila karakteristična za militaristički tip društva, koji je primitivniji u odnosu na industrijski tip društva u kome dominira individualizam i gdje država nije nadređena pojedincu, već služi pojedincu. Militarističko društvo temelji se na prinudi, centralizmu, hijerarhiji, poslušnosti, strogom sistemu discipline, i u njemu je zajednica apsolutno nadređena poje-

7

O porastu broja stanovnika i teškom položaju radnika u Engleskoj svjedoče podaci da se stanovništvo u Manchesteru između 1760. i 1830. povećalo sa 17 000 na 180 000, kao i da su muškarci, žene i djeca živjeli u zapuštenim i prljavim stanovima – negdje čak po petnaest u jednom podrumu. Vidi: Fernand Braudel, *Materijalna civilizacija: ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII veka*, knj. III, Službeni list SRJ – Stylos – CID, Beograd – Novi Sad – Podgorica 2008., str. 542.

8

Socijaldarvinističke teze bile su veoma pogodne za opravdanje *laissez-faire* ekonomske

doktrine. Ipak, nisu svi branitelji slobodnog tržišta i protivnici državne intervencije socijaldarvinisti. Oni koji brane samoregulativni tržišni mehanizam tvrdeći da slobodna konkurencija osigurava niske cijene ne mogu biti okarakterizirani kao socijaldarvinisti. Socijaldarvinizam se može koristiti u svrhu obrane bilo koje pozicije. Tako je npr. Oliver Wendell Holmes, jedan od sudaca Vrhovnog suda SAD-a u razdoblju prva tri desetljeća 20. stoljeća, branio, koristeći Darwinovu terminologiju, pravo radnika na štrajk. On je u radnim sporovima inzistirao na tome da štrajk predstavlja legitimno oružje u »univerzalnoj borbi za opstanak«.

dincu. Pojedinci mogu slijediti osobne interese samo u slučajevima kada nisu potrebni plemenu ili naciji, a ako su potrebni, njihove aktivnosti moraju biti u skladu ne s njihovom, nego s javnom voljom. Ovakvo društvo teži postati samodovoljno, čime se stvara organizacija koja se može usporediti s onom koja je karakterizirala rani srednji vijek, kada su tadašnji zamci proizvodili gotovo sve proizvode koji su se u njima koristili. Na taj način Herbert Spencer dovodi u vezu aktivnosti u ovakvom tipu društva s centraliziranom administracijom i protekcionističkom politikom. Smanjivanjem sukoba i razvojem trgovine, prinudnu kooperaciju militarističkog društva postepeno zamjenjuje sistem dobrovoljne kooperacije, koji je karakterističan za višu razinu socijalne evolucije, industrijski tip društva. Suprotno militarističkom, u njemu jača individualizam, a pojedinci se ne povezuju na osnovu sile i prinude već u društvene odnose stupaju na osnovu vlastitog interesa. U njemu individualnost građana nije žrtvovana društvu, nego je društvo mora štiti. Za razliku od primitivnijeg tipa društva koje karakterizira centralizirana administracija, u razvijenijem, industrijskom tipu ona ne postaje samo decentralizirana nego i istovremeno uža u dometu. Samodovoljnost militarističkog tipa društva na višem stupnju socijalne evolucije također nestaje.

Čitava politička filozofija Herberta Spencera umetnuta je u socijaldarvinistički okvir pa stoga možemo kazati da se njegov socijaldarvinizam nalazi u službi obrane ideala klasičnog liberalizma i da predstavlja pogodan instrument za suprotstavljanje socijalizmu i svemoći državne vlasti. Njegova misao se, kroz socijaldarvinistički okvir obrane slobodnog tržišta, suprotstavlja ideji o neophodnosti državne intervencije i uopće svakom vidu etatizma. U tom smislu, on tvrdi da je siromaštvo određenih kategorija stanovita posljedica zakona prirode te da oni koji su nesposobni i ljeniji ne mogu ustrajati u borbi za opstanak. Stoga proizlazi da državna intervencija ne može biti ocijenjena drugačije doli pogrešnom jer narušava zakone prirode i pomaže one koji su uložili najmanje truda i čije djelatnosti i akcije nisu rezultirale uspjehom. U djelu *Čovjek protiv države* Spencer ističe da ljudsko društvo neće biti u stanju opstati u borbi s drugim društvima, ako superiorne dijelove dovodi u neugodan položaj, a pomaže inferiornim dijelovima.⁹ Država koja je po svojoj prirodi intervencionistička diskriminira sposobnije članove, a svom snagom pomaže i nastoji dovesti u povoljan položaj one koji su nesposobni i koji po zakonu prirode ne mogu opstati u borbi za opstanak. Na taj način, zakon opstanka najsposobnijih postaje krilatica društvenog napretka u Spencerovoj filozofiji jer se samo ono društvo koje ga ne sputava može nadati napretku.

Kako je Spenceru temelj za kritiku socijalizma i centralni element političke filozofije bio tzv. *zakon jednake slobode* (*law of equal freedom*), najviše prostora biće ostavljeno za detaljno razmatranje ovog etičkog principa u kome se reflektiraju svi elementi individualizma. Ovaj će zakon biti promatran iz dva ugla – kao svojevrsna formula pravde i kao osnova za odbacivanje socijalizma.

4. Zakon jednake slobode kao formula pravde

Još u *Socijalnoj statici* Spencer je formulirao *zakon jednake slobode*, tj. »zakon o pravim (valjanim) društvenim odnosima«, na kome je zasnovao svoju individualističku filozofiju. Riječ je o etičkom zahtjevu da se ograniči samovolja i osigura jednaka sloboda za sve. Taj zakon kaže da svako ima slobodu činiti što želi, ali samo ako time ne ugrožava jednaku slobodu drugih.¹⁰ On ne postoji zahvaljujući vlasti države, nego država predstavlja sredstvo za njegovu zaštitu.¹¹

Zakon jednake slobode znači odsustvo samovolje jednog pojedinca nad drugim pojedincem. Po Spenceru, da bismo uopće mogli govoriti o slobodi neophodno je postojanje određenih granica – granice koje se ne mogu preći, a da se pri tome ne ugrozi tuđa sloboda. Ako takvih granica nema, nema ni garancija da će individualna sloboda biti zaštićena. Te granice utvrđuje Spencerov etički princip oličen u zakonu jednake slobode. Međutim, u pitanju je samo jedna strana ovoga principa. Druga strana podrazumijeva odsustvo samovoljne prinude državne vlasti i to je ono što je Spencera posebno brinulo i što je stalno imao na umu kao veliku opasnost za individualnu slobodu. Stoga, isticao je da država ni po koju cijenu ne smije preći odgovarajuću sferu djelovanja, koja je ograničena upravo njenom obavezom očuvanja zakona jednake slobode i koji istovremeno oličava i formulu pravde. Tako obaveza održavanja pravde postaje osnovna obaveza države, a sve ono što je nadilazi nužno mora ugrožavati individualnu slobodu jer krši osnovni zakon.

Zakon jednake slobode predstavlja kamen-temeljac njegove socijalne filozofije, ali po svojoj suštini on je etički princip pa stoga Spencer, u svom nastojanju da ga utemelji, polazi od općeg etičkog pitanja: Što je moral? U tom smislu, moguća su dva odgovora. Prvo, možemo kazati da je riječ o skupu pravila o ponašanju ljudi onakvih kakvi jesu, i drugo, da je riječ o skupu pravila o ponašanju ljudi onakvih kakvi bi trebali biti.¹² Za prvu varijantu Spencer kaže da svaki predloženi etički sistem koji prepoznaje postojeće nedostatke i akte moralne podrške koje oni čine potrebnima jest samoosudujući. Akti koji se na taj način pravdaju nisu savršeno pravedni, odnosno moralni, i stoga moral koji ih dozvoljava zapravo i nije moral. S druge strane, druga varijanta podrazumijeva određivanje odnosa u kojima ljudi trebaju naći jedan prema drugom, kako bi se pokazalo koji su to principi djelovanja u normalnom društvu, odnosno, treba dati sistemsko određenje uvjeta pod kojima ljudi mogu skladno surađivati. Ovaj cilj, po Spenceru, polazi od hipoteze da su takvi ljudi savršeni, odnosno onakvi kakvi bi trebali biti. Međutim, ovakav sistem čiste etike, utemeljen na apstraktnim principima pravilnog ponašanja, ne prepoznaje zlo –

»... ne poznaje stvar kao što je kršenje zakona, jer je samo izjava o tome što su zakoni. Jednostavno kaže, to su principi na temelju kojih bi ljudi trebali postupati; a kada su oni prekršeni ne može učiniti ništa no pripočeti da su prekršeni.«¹³

Ovaj sistem morala je nijem kada je riječ o načinu kako se treba ponašati prema lopovu, jedino ukazuje da je krađa kršenje principa pravednosti. Dakle, ova varijanta samo pokazuje »kako se pošten čovjek treba ponašati; pokazuje u kakvim bi odnosima trebao biti s drugim poštenim ljudima; pokazuje kako je ustanovljena zajednica poštenih ljudi«,¹⁴ i ništa više od toga – ne govori ništa o tome što treba uraditi s patološkim radnjama i poremećenim funkcijama. Nju interesiraju isključivo zakoni normalne čovjekove prirode i ne prepoznaje »pogrešno«, »izopačeno« ili »poremećene uvjete«.

9

H. Spencer, *The Man Versus the State*, str. 104–105.

10

Herbert Spencer, *Social Statics: Abridged and Revised*, Watts, London 1910., str. 33.

11

Herbert Spencer, *The Principles of Ethics*, sv. II, Liberty Fund, Indianapolis 1978., str. 242.

12

H. Spencer, *Social Statics*, str. 17–18.

13

Ibid., str. 18.

14

Ibid.

Po Spenceru, sve zlo je posljedica neadaptacije. Kao što sibirske biljke, naviknute na kratko arktičko ljeto, daju cvijeće i sazrijevaju u svega nekoliko tjedana, ili kao što životinje umjerene klimatske zone, ako su izložene surovim sjevernim vjetrovima, dobivaju deblje krzno, tako isto i čovjek ima mogućnost adaptacije. Ovaj univerzalni zakon tjelesne modifikacije, također je i zakon duhovne modifikacije. A tamo gdje postoji neadaptacija, ona se stalno umanjuje promjenom konstitucije u skladu s odgovarajućim uvjetima. Isto tako, potrebno je i adaptirati se za život s drugima u društvenoj zajednici (odnosno državi).

Budući da je čovjek biće čije je ponašanje evoluiralo u najvećoj mjeri, potrebno je vidjeti pod kojim uvjetima njegovo ponašanje doseže granice evolucije. Kod životinja koje žive u grupama, koje ne mogu živjeti u potpunosti odvojene jedne od drugih već manje ili više u prisutnosti drugih, dolazi do međusobnog ometanja. Borba za opstanak nastavlja se kako između različitih vrsta, tako i između članova iste vrste. Po pravilu, ističe Spencer, uspješna adaptacija jednog stvorenja povlači za sobom neuspješnu adaptaciju drugog stvorenja, bilo iste ili druge vrste. Da bi mesožder mogao živjeti, biljojed mora umrijeti; da bi njegovo potomstvo preživjelo, mladunci slabijeg stvorenja moraju postati siročad – tako održanje sokolovog gnijezda povlači za sobom smrt većeg broja manjih ptica, a da bi se te male ptice mogle umnožavati, njihovo potomstvo mora biti hranjeno velikim brojem insekata. Isto tako, postoji i nadmetanje između članova iste vrste, pa tako jači često odnese silom plijen koji je ulovio slabiji. I dok je čovjek vodio život po predatorskim principima, kao u doba divljaštva, život se prerano završavao, a često se nije moglo osigurati ni održavanje potomstva. Granice evolucije mogu se doseći isključivo ponašanjem koje je karakteristično za permanentno miroljubiva društva, odnosno zamjenom prinudne kooperacije dobrovoljnom kooperacijom, tj. evolucijom od militarističkog ka industrijskom tipu društva. Samo tamo gdje svako ostvaruje osobne ciljeve bez sprečavanja drugih da ostvaruju svoje, i gdje se članovi društva međusobno pomažu u ostvarivanju tih ciljeva, približavamo se onoj vrsti ponašanja koje je karakteristično za višu fazu evolucije.¹⁵ Kroz ovakav Spencerov pristup problemima etičke prirode vidi se utjecaj efekata teorije evolucije na etička razmatranja.

Život u zajednici s drugima iziskuje da svaki pojedinac ima samo takve želje koje mogu u potpunosti biti ostvarene bez ugrožavanja sposobnosti drugih pojedinaca da ostvare slično zadovoljenje. Kada želje pojedinaca ne bi bile ograničene na ovaj način, ili bi svi morali imati određene želje nezadovoljene, ili bi ih morali zadovoljavati na račun drugih. Ali obje alternative zahtijevaju bol i podrazumijevaju neadaptaciju.¹⁶ Tako dolazimo do nagovještaja nužnosti ustanovljenja zakona jednake slobode kao izraza čovjekove adaptacije za život s drugim ljudima u državi. Jer sfera aktivnosti svakog pojedinca mora biti ograničena istom takvom sferom aktivnosti drugih pojedinaca. Iz toga slijedi da ljudi koji žele ostvariti najveću sreću moraju biti ljudi od kojih svatko može postići ukupnu sreću unutar njegove osobne sfere aktivnosti, bez umanjivanja sfere aktivnosti potrebne za ostvarenje sreće od strane drugih. Stoga, kaže Spencer,

»... da bismo ostvarili najveću sreću, ljudska konstitucija mora biti takva da svaki čovjek može ostvariti svoju vlastitu prirodu, ne samo bez umanjivanja sfere aktivnosti drugih, već i bez nanošenja nesreće drugima, direktno ili indirektno.«¹⁷

Poštovanje ovog principa Spencer naziva »negativnim dobročinstvom« (*negative beneficence*). Potom, ovome dodaje i drugi princip, »pozitivno do-

bročinstvo« (*positive beneficence*), koji obuhvaća sve one načine ponašanja koje nalaže aktivno uzajamno razumijevanje, odnosno suosjećanje koje podrazumijeva da svatko osjeća zadovoljstvo u pružanju zadovoljstva. Na taj način »negativno i pozitivno dobročinstvo« predstavljaju uvjete za postizanje najveće sreće. Dakle, etički zahtjev izražen u zakonu jednake slobode, suglasno kome svatko ima slobodu da čini nešto želi, pod uvjetom da time ne ugrožava jednaku slobodu drugih, predstavlja preduvjet normalnog društvenog života.

Suglasno zakonu jednake slobode, imati slobodu da činimo ono što želimo, da bismo uistinu bili slobodni, podrazumijeva da time ne ugrožavamo istu takvu slobodu drugih. Dakle, on isključuje mogućnost uzurpacije autonomne sfere djelovanja pojedinaca. Da bi ovaj zakon bio održiv, uloga države postaje ključna. Ta uloga istovremeno je i njena obaveza – i to osnovna. U društvu koje nije više militarističko, u kome je dobrovoljna kooperacija istisnula prinudnu, vlada se mora brinuti da zakon jednake slobode ne bude povrijeđen. Jer nakon što je predatorski period progresa okončan, »nakon što je nastupio period u kome se takmičenje između društava nastavlja bez nasilja, doći će do (...) povećanja nadmoći društava koja proizvode najveći broj najboljih pojedinaca«¹⁸, pri čemu se »proizvodnja« takvih pojedinaca

»... postiže usuglašavanjem sa zakonom po kojem svatko treba prihvatiti dobre i loše ishode vlastite prirode i konsekventnog ponašanja; a u državi, ponašanje svakoga kojem donosi ove ishode, mora biti smješteno unutar granica određenih prisutnošću drugih koji jednako vrše akcije i doživljavaju ishode.«¹⁹

Zakon jednake slobode predstavlja temeljni princip Spencerove etike. On izražava formulu apsolutne pravde (*formula of absolute justice*) – apsolutne u smislu da je ponašanje koje nalaže takve prirode da se njime ne nanosi bol sebi i drugima.²⁰ Za razliku od Benthama, po kojem svatko zna što je sreća dok je pitanje u čemu se sastoji pravda veoma diskutabilno, Spenceru je problematičnije pitanje što je sreća, dok pitanje pravde nije sporno jer je koncepcija pravde uvijek ista i sastoji se u jednakosti tretmana. U prvom svesku *Principa etike* Spencer ističe da se ono što se zove najvećom srećom može razlikovati od društva do društva, ali da postoje određeni opći uvjeti za dostizanje najveće sreće koji su zajednički svim društvima.²¹ Da bi se ostvarila sreća u određenom društvu, bilo da je ono nomadsko, društvo čiji su članovi stalno nastanjeni ili industrijski organizirano društvo, posebni uvjeti koje treba ispuniti razlikuju se od jednog do drugog, ali postoje određeni opći uvjeti koji se moraju ispuniti u svakom od njih. A ti opći uvjeti za ostvarenje najveće sreće u svim društvima sastoje se u ustanovljavanju pravednih odnosa među ljudima.²² Dok standard sreće varira od naroda do naroda, od jednog

¹⁵ William C. Owen, *The Economics of Herbert Spencer*, reprint, Forgotten Books, Lexington 2012., str. 68–71.

¹⁶ H. Spencer, *Social Statics*, str. 20.

¹⁷ Ibid., str. 22.

¹⁸ H. Spencer, *The Principles of Ethics*, sv. II, str. 240–241.

¹⁹ Ibid., str. 241.

²⁰ William Henry Hudson, *An Introduction to the Philosophy of Herbert Spencer with a Biographical Sketch*, reprint, Forgotten Books, Lexington 2012., str. 125.

²¹ Herbert Spencer, *The Principles of Ethics*, sv. I, Liberty Fund, Indianapolis 1978., str. 201.

²² Ibid., str. 202.

do drugog pripadnika istog naroda, pa čak i kod istog čovjeka u različitim periodima njegovog života, pravda uvijek podrazumijeva *jednakost tretmana*. Dakle, uvjeti koji moraju biti ispunjeni da bi se postigla najveća sreća jesu oni »koje izražavamo riječju *pravda*«,²³ i zato Spencer kaže da se najvećoj sreći moramo težiti posredno.²⁴ Na taj način, Spencer je ostvarenje sreće učinio zavisnim od pravde. Naime, uopće ne možemo govoriti o sreći tamo gdje nema pravde. A pravde, opet, nema bez *jednakosti tretmana*.

Formulu pravde Spencer izvodi iz biološkog zakona po kome superiorne jedinke, odnosno one koje se najbolje prilagode uvjetima egzistencije, trebaju imati više koristi nego inferiorne jedinke koje to nisu bile u stanju učiniti. Riječ je o opstanku najsposobnijih jedinki. Ako ovaj zakon etički formuliramo, on glasi: svaka jedinka treba dobiti koristi i trpjeti zla svoje osobne prirode i rezultate ponašanja.²⁵ Međutim, taj se zakon može primijeniti bez ikakvih ograničenja samo na stvorenja koja vode samotani život, dok kada je riječ o stvorenjima koja žive u grupi, koja moraju više surađivati, stupa na snagu zakon

»... drugi po redu i važnosti, po kome one aktivnosti putem kojih, u ispunjenju svoje prirode, jedinka postiže koristi i izbjegava zla, trebaju biti ograničene potrebom neuplitanja istih takvih aktivnosti drugih udruženih jedinki.«²⁶

Jedino će na taj način biti moguć život u zajednici. Tako npr., među vranama, onom paru koji krade štapiće iz gnijezda svojih prijatelja ostatak jata će u potpunosti uništiti gnijezdo. Dakle, pozitivan element izražen u prvom zakonu biva dopunjen negativnim, koji je sadržan u drugom zakonu.

Analogno tome, i kod čovjeka važi istovjetan zakon po kojem oni pojedinci koji su se najbolje prilagodili uvjetima egzistencije trebaju najviše napredovati, dok oni koji su se najmanje prilagodili trebaju najmanje napredovati – zakon koji povlači za sobom opstanak najsposobnijih.²⁷ I opet, ako ga etički formuliramo, on ponovo priopćava da svaki pojedinac treba imati koristi i trpjeti zla svoje osobne prirode i rezultata ponašanja, da ne bude ometan u ostvarivanju dobrobiti koje mu uobičajeno osiguravaju njegove aktivnosti, niti da mu bude dozvoljeno da ugrožava druge osobe zlom koje su mu nanijele njegove aktivnosti. Kod ljudi, za razliku od životinja koja žive u zajednici negativan element mora biti još izraženiji. Zato pravni poredak koji nameće ograničenja ponašanja, kao i kazne ako se ona prekrše, predstavlja »prirodni proizvod ljudskog života pod društvenim uvjetima«.²⁸

Konačna formula pravde treba spojiti pozitivan i negativan element – pozitivan jer svakome, s obzirom na to da on treba ostvariti korist ili pretrpjeti zlo kao rezultat svoga djelovanja, mora biti dozvoljeno djelovati, i negativan jer postoji sloboda djelovanja uslijed koje može doći do ugrožavanja drugih, moraju postojati izvjesne granice koje iziskuje prisustvo drugih ljudi.²⁹ Ovaj negativni element ključan je za život u društvenoj zajednici, pa stoga dolazimo do formule apsolutne pravde, odnosno formulacije zakona jednake slobode, po kojem je svatko slobodan činiti što želi ako time ne ugrožava jednaku slobodu bilo kojeg drugog čovjeka. Dakle, sfera unutar koje pojedinac može težiti ostvarenju sreće mora imati granice.

Iako po Spenceru opstanak najsposobnijih predstavlja zakon koji doprinosi uvećanju sreće budući da su sva živa bića napredovala od nižeg do višeg stupnja »u skladu sa zakonom da superiorni trebaju profitirati uslijed svoje superiornosti, a da inferiorni trebaju patiti zbog svoje inferiornosti« te da je usuglašavanje s ovim zakonom »bilo, i još uvijek je, neophodno, ne samo za nastavak života već i za uvećanje sreće«,³⁰ on ipak uvodi jedan element u

kojem se jasno vidi razlika između životnog razvoja prirodnog svijeta i etičkog razvoja ljudskog društva, čime se potvrđuje Barkerova ocjena da Spencerova misao počiva na antitezi između prirodnog i društvenog čovjeka.³¹ Dakle, ostvarenje sreće kao krajnjeg cilja univerzalnog ponašanja prihvatljivo je jedino ako formula pravde dobije i negativan element. Život u zajednici s drugima podrazumijeva postojanje određenih granica, kako sloboda ne bi bila divlja sloboda. A toga u prirodi nema – priroda niti poznaje moralne standarde niti prava koja bi *trebala biti* – njena su »prava« moći koje svako od njenih stvorenja koristi u borbi za opstanak.³² I upravo navedena antiteza predstavlja jednu od osnovnih proturječnosti Spencerove teorije.

No ostavimo za sada po strani probleme koje uzrokuje Spencerov evolucionističko-socijaldarvinistički pristup i vratimo se nešto ranije iznijetoj tezi da zakon jednake slobode u suštini predstavlja koncept »negativne« slobode, kao odsustva samovoljne prinude, a onda ćemo razmotriti Spencerovu tvrdnju da je kod njega, za razliku od Kanta, primaran pozitivan, a ne negativan element (koji se pojavljuje kao sekundaran). U »Dodatku A« u *Principima etike* (drugi svezak) iz 1897. godine Spencer navodi da je princip formuliran u poglavlju »Formula pravde« (*The Formula of Justice*) te knjige istovjetan onome postavljenom u *Socijalnoj statici* 1851. godine koji je označen kao zakon jednake slobode, te da je tada vjerovao da je bio prvi koji je prepoznao da je u tom zakonu sažeta pravda, ali da to nije bio slučaj. Naime, kaže Spencer, u drugom od dva Maitlandova članka naslovljenom »Teorija društva Herberta Spencera« (»Mr. Herbert Spencer's Theory of Society«, *Mind* VIII, 1883.), istaknuto je da je Immanuel Kant već formulirao, samo drugim riječima, istu doktrinu.³³ Ali, kako Spencer nije mogao razumjeti njemačke citate iz Maitlandovog članka, nije mogao ni provjeriti njegove tvrdnje. Ipak, uspio se upoznati s Kantovim pogledima 1887. godine u tadašnjem prijevodu naslovljenom *Filozofija prava. Izlaganje osnovnih principa jurisprudencije* (*The Philosophy of Law. An Exposition of the Fundamental Principles of Jurisprudence*). Riječ je o Kantovom stavu da pravo predstavlja skup uvjeta pod kojima volja jednoga može koegzistirati s voljom drugoga prema univerzalnom zakonu slobode. Ipak, po Spenceru, iako postoji sličnost između Kantove i njegove koncepcije, one se razlikuju i po porijeklu i po formi. S jedne strane Kant je formulirao *a priori* zahtjev koji promatra neovisno od korisnih ciljeva, dok je Spencer formulirao ovaj *a priori* zahtjev kao onaj koji, pod uvjetima koje iziskuje društveni život, mora biti prilagođen ostvarenju korisnih ciljeva. Međutim, Spencer kao ključnu ističe razliku u formi u kojoj su njihove koncepcije izložene. Po njemu, iako Kant u svojoj koncepciji pravde ipak prepoznaje poziti-

23
H. Spencer, *Social Statics*, str. 22.

24
Ibid., str. 21–23.

25
H. Spencer, *The Principles of Ethics*, sv. II, str. 26.

26
Ibid., str. 32.

27
Ibid., str. 33.

28
Ibid., str. 37.

29
Ibid., str. 61.

30
H. Spencer, *The Principles of Ethics*, sv. I, str. 227.

31
E. Barker, *Political Thought in England*, str. 136.

32
Ibid., str. 134.

33
H. Spencer, *The Principles of Ethics*, sv. II, str. 451.

van element, negativan element (obaveza poštovanja postavljenih granica) je dominantan i prevladava. S druge strane, za svoju koncepciju kaže da je primarni pozitivni element (pravo na slobodu akcije), dok je negativni element (ograničenja koja nameće prisustvo drugih) sekundaran.³⁴

Međutim, ova Spencerova tvrdnja može biti točna jedino ako se riječi ‘primaran’ i ‘sekundaran’ odnose na vremenski redoslijed, ali ne i na važnost. Jer negativan je element ključan s obzirom na to da bi se bez njega pozitivan element mogao izvrnuti u samovolju pojedinaca, a društveni život zahtjeva postojanje ograničenja akcija pojedinaca u cilju osiguranja slobode. Pozitivan element bez negativnog nema nikakav smisao jer ako pravo na slobodu akcije nije ničim ograničeno, prije možemo govoriti o samovolji, a ne o slobodi. A tamo gdje postoji samovolja i gdje radnje pojedinca ne poznaju nikakve granice ne možemo govoriti o pravdi i pravednim odnosima. Dakle, i u Spencerovoj formuli negativan element ima suštinski značaj, i u tom smislu primaran. U tom smislu, i Kant i Spencer iznose koncept negativne slobode. Dakle, obaveza je svakog pojedinca da poštuje tuđa prava, kao što podržava svoja. To nalaže moralni zakon. Taj okvir slobode koji ostavlja zakon jednakosti podrazumijeva da država, koju Spencer smatra nužnim zlom i čije dužnosti treba u što većoj mjeri ograničiti, ipak mora imati određene dužnosti. Riječ je o dužnosti države da štiti – održava – zakon jednake slobode.

Osnovna je dužnost države održavanje pravde. Zahtjev za proširivanjem sfere djelovanja vlade, kako bi ona činila djela koja su korisna za zajednicu i vodila ka općem dobru, po Spenceru, nije moralno utemeljen. Naime, kada kažemo da država treba učiniti nešto što je »korisno« ili nešto što osigurava »najveću sreću« ili »opće dobro« zapravo nismo rekli ništa jer postoje brojne nesuglasice koje se odnose na prirodu onoga što se želi – »reći da vlada treba učiniti ono što je korisno je reći da treba učiniti ono što mi mislimo da treba činiti«.³⁵ Pozivanje da vlada čini ono što je korisno, tj. ono što garantira najveću sreću nije etički održivo jer oni koji na to pozivaju ne mogu ustanoviti nikakva mjerila pomoću kojih bi mogli u svakom konkretnom slučaju ustanoviti je li akcija vlade poželjna. Kako kaže Spencer:

»Između jedne krajnosti potpunog odsustva intervencije i druge krajnosti kada svaki građanin biva transformiran u odraslu bebu nalazi se bezbroj zaustavnih mjesta; a onaj koji od države želi više od zaštite treba reći gdje misli povući liniju i dati nam razloge zašto ona mora biti baš tu, a ne negdje drugdje.«³⁶

5. Zakon jednake slobode kao osnova za kritiku socijalizma i državnog intervencionizma

Iz ovako formuliranog etičkog zahtjeva proizlazi i Spencerovo žustro protivljenje narastajućem etatizmu i proširivanju državne intervencije, a time i žustro suprotstavljanje socijalističkim idejama. On, sukladno svojoj individualističkoj filozofiji, ne može prihvatiti kolektivističku doktrinu kao što je socijalizam.

Po njemu, socijalizam predstavlja doktrinu prema kojoj svi imaju jednako pravo na upotrebu zemlje.³⁷ Ovakvo učenje direktno je suprotstavljeno njegovoj ideološkoj poziciji jer dolazi do urušavanja principa jednakosti. Ako svi dobiju isti dio zemljinog proizvoda, neovisno o trudu koji je uložen, princip jednakosti mora biti povrijeđen. Takvo učenje protivi se Spencerovoj etici jer ne trebaju svi imati jednake dijelove proizvoda, nego *jednaku slobodu* da se bave tom djelatnošću. Osnovna je greška izjednačiti dva u osnovi potpuno

različita stava – da svatko dobiva predmete neovisno o uloženom naporu da se oni steknu (stav karakterističan za socijalizam) i da svatko ima mogućnost zadobivanja predmeta koje želi. Prvi stav krši *zakon jednake slobode* i kažnjava one koji su marljiviji, sposobniji i uspješniji, a drugi ostavlja prostor za individualnu akciju dajući svima jednaku mogućnost ostvarivanja željenog rezultata, a hoće li on doista biti ostvaren ovisi isključivo o samim pojedincima i njihovim vještinama i sposobnostima. Drugim riječima, kada neki pojedinac svojom sposobnošću i umijećem ostvari više uspjeha u određenoj djelatnosti negoli drugi, ne ugrožavajući pri tome tuđu slobodu, on na osnovu moralnog zakona ima isključivo pravo na ta dobra. U suprotnom, ako svatko dobiva predmete neovisno o uloženom naporu, nagrađujemo nesposobnost i lijenost, ne-umijeće, a diskriminiramo vrijednost i domišljatost, umijeće.

Po Spenceru, dvije tvrdnje koje idu u prilog državnom intervencionizmu – prva, da se sve društvene patnje mogu ukloniti i druga, da postoji obaveza za njihovo uklanjanje³⁸ – ne mogu biti ocjenjene drugačije nego kao pogrešne, jer sadrže zahtjev da se pomognu, odnosno nagrade oni koji su lijeni i nesposobni. Spašavanje ljudi od prirodnih kazni zbog njihovog raskalašenog života protivno je prirodnom poretku stvari. Zapovijed »onaj tko ne radi ne treba ni jesti« predstavlja, kaže Spencer, kršćanski iskaz univerzalnog zakona prirode, zakona da stvorenje koje nije dovoljno energično da održi svoju egzistenciju mora umrijeti. Jedina razlika je u tome što se u jednom slučaju zakon mora lažno primijeniti, dok je u drugom slučaju prirodna nužnost.³⁹ Teza o državnom intervencionizmu ide za tim da je samo društvo, odnosno država kriva za postojeće društvene patnje, pa da stoga ima moralnu obavezu otkloniti ih. Stav da država treba intervenirati gdje god nešto nije u redu, da se društvene patnje ne bi povećavale, nije održiv, upozorava Spencer. Naime, po njemu, sve društvene patnje ne treba sprečavati jer su neke od njih ljekovite, pa bi se u slučaju njihovog sprečavanja zapravo onemogućavalo liječenje. Također, sva se zla ne mogu ukloniti, već se samo mogu prenijeti s jednog na drugo mjesto, a takve promjene često uvećavaju zlo. Na kraju, zahtjev da se država treba boriti protiv svake vrste društvene patnje i zla ignorira pitanje mogu li se tim problemima baviti druge ustanove. A osnovni je problem taj što sa širenjem aktivne uloge države postaju sve jači zahtjevi za državnom intervencijom, čime upadamo u svojevrstan začarani krug iz kojega je veoma teško izaći. Proširivanje sfere djelovanja države i uvećanje činovništva ugrožavaju individualnu slobodu i čine čovjeka slugom države. To ne ostavlja prostor za individualnu akciju i vodi u državni socijalizam, a svaki socijalizam uključuje ropstvo.⁴⁰

Uspoređujući konkurentski sistem s onim koji je usmjeren vladinom akcijom, Herbert Spencer zapravo slika prijelaz od slobode do ropstva. U tom smislu, kaže:

»Govoreći u širem smislu, svaki čovjek radi da bi izbjegao patnju. Ovdje ga na to navodi sjećanje na bolove koje glad nosi sa sobom; dok je tamo navođen dometom biča goniča robova.

34
Ibid., str. 453.

35
H. Spencer, *Social Statics*, str. 69.

36
Ibid., str. 71.

37
Ibid., str. 37.

38
H. Spencer, *The Man Versus the State*, str. 32.

39
H. Spencer, *Social Statics*, str. 33.

40
H. Spencer, *The Man Versus the State*, str. 55.

Njegov neposredni strah može biti kazna koju će nanijeti prirodne okolnosti ili kazna nanijeta ljudskim djelovanjem. On mora imati gospodara; ali gospodar može biti priroda ili drugi čovjek. Kada je on pod bezličnom prinudom prirode, mi kažemo da je on slobodan; a kada je pod osobnom prinudom nekoga tko je iznad njega, mi ga zovemo, suglasno razini njegove ovisnosti, robom, kmetom ili vazalom.«⁴¹

Društveni život, dakle, može se odvijati pod jednim od ova dva oblika kontrole – ili pod dobrovoljnom ili pod prinudnom kooperacijom. Stanje u kojem je čovjek rob svoje vlade, kao što je naznačeno, karakteristično je za militarističku organizaciju društva koja se temelji na prinudnoj kooperaciji. A budući da Spencer tvrdi da socijalizam nužno podrazumijeva ropstvo, nije slučajna činjenica da socijalizmu najviše pogoduje militaristička klima. Dakle, socijalizam je u direktnoj suprotnosti sa Spencerovim evolucionizmom. Jer, kako je on karakterističan za društva na nižem nivou društvene evolucije, za militaristički tip društva koji ne ostavlja prostor za razvoj individualne nezavisnosti, on mora biti odbačen kao neprihvatljiv. Društvena evolucija usmjerena je u pravcu povećanja individualne nezavisnosti i osiguravanja individualne slobode, a to je ostvarivo samo u društvima koja imaju industrijsku osnovu koja po svojoj prirodi nije prinudna. Zato socijalizam, koji podrazumijeva centraliziranu kontrolu i administraciju, kao i nužnost državne intervencije, i koji nužno ugrožava pojedinca i njegovu slobodu, mora biti odbačen u modernom društvu jer su ropstvo i individualna sloboda inkompatibilni.

Kako kaže Spencer na kraju svog eseja »Od slobode do ropstva«, konačan rezultat socijalizma morao bi biti:

»... društvo nalik onome starog Perua, strašno za promatranje, u kome su gomile ljudi precizno raspoređene u grupe od 10, 50, 100, 500 i 1000, pod vladavinom državnih činovnika odgovarajućih zvanja, i vezane za svoje okruge, nadgledane u njihovim privatnim životima isto kao u industriji, beznadno mukotrpno radeći za vladinu pomoć.«⁴²

Ali, ako je ovo ono što nas čeka ako se priklonimo socijalističkim tendencijama, otkuda ponovo želja da se dobrovoljna kooperacija kao univerzalni princip industrijskog društva ponovo zamjeni s prinudnom kooperacijom karakterističnom za militaristički tip društva? Za Spencera, socijalizam po svojoj prirodi nije kompatibilan s dobrovoljnom kooperacijom. Zapravo, može se reći da socijalističke tendencije predstavljaju ishitreno rješenje koje vodi vraćanju na niži stupanj društvene evolucije. Jer kako i novi društveni sistem, inače superiorniji, nije imun na bol i pritiske, nedostatak strpljivosti za njihovo uklanjanje rodio je želju da se on zamijeni drugim sistemom. Međutim, nevolja je, kaže Spencer, što »taj drugi sistem predstavlja, u osnovi ako ne izgledom, isti je onaj od kojeg su prošle generacije pobjegle s mnogo više radovanja.«⁴³ Dakle, prijelaz od liberalizma k socijalizmu predstavlja korak unazad u smislu društvene evolucije, odnosno prelazak iz režima slobode u režim ropstva.

6. Zaključak

Po svojoj prirodi, Spencerova evolucionistička teorija predstavlja teoriju društvenog napretka. On se ostvaruje u ovisnosti o stupnju u kojem se određeno društvo temelji na zakonu jednake slobode. Što je riječ o višoj fazi društvene evolucije, jača je svijest o nužnosti uređenja društvenih odnosa na pravedan način, odnosno o nužnosti izgradnje društvenih odnosa na zakonu jednake slobode, koji kao formula pravde predstavlja neophodan uvjet za ostvarenje sreće kao konačnog cilja ljudskog djelovanja. Po Spenceru, sreća se može uvećati samo tamo gdje slobodno djeluje zakon opstanka najsposobnijih jer

se viša faza u evoluciji može ostvariti samo ako taj zakon nitko ne sputava. Dakle, opstanak najsposobnijih postaje krilatica društvenog napretka u Spencerovoj misli. Od dva društva, ono čija je osnovna funkcija održanje zakona jednake slobode, tj. održanje pravde, za Spencera predstavlja naprednije društvo u odnosu na ono koje ne vodi računa o njemu i u kome vladina intervencija prelazi granice odgovarajuće sfere djelovanja i zaustavlja opstanak najsposobnijih, ugrožavajući na taj način individualnu slobodu i autonomiju i onemogućujući ostvarenje najveće sreće.

Kako socijalizam nije spojiv sa Spencerovom formulom pravde koju izražava zakon jednake slobode, socijalizam ne može predstavljati višu fazu društvene evolucije. U socijalističkom uređenju zakon opstanka najsposobnijih ne može djelovati jer ga guši vladina akcija koja proizvodi sasvim suprotne efekte. A gdje on ne djeluje, ne može biti ni sreće. Stoga, njegovo protivljenje socijalizmu zapravo je evolucionističke prirode jer proizlazi iz uvjerenja da će socijalizam »zaustaviti napredak k višem položaju i vratiti niži«. ⁴⁴ Dakle, socijalizam znači nazadovanje, napuštanje sistema dobrovoljne kooperacije i povratak na sistem prinudne kooperacije koji je karakterističan za militaristički tip društva i koji ne poznaje individualnu slobodu koju zahtjeva zakon jednake slobode. Otuda Spencerovo snažno protivljenje svakom vidu socijalističkih tendencija. Ukratko, ovo bi bio rezime Spencerove filozofije individualne slobode, sa svim njenim vrlinama i nedostacima.

Literatura

Barker, Ernest, *Political Thought in England from Herbert Spencer to the Present Day*, Williams and Norgate – Henry Holt, London – New York 1927.

Braudel, Fernand, *Materijalna civilizacija: ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII veka*, knj. III, Službeni list SRJ – Stylos – CID, Beograd – Novi Sad – Podgorica 2008.

Hudson, William Henry, *An Introduction to the Philosophy of Herbert Spencer with a Biographical Sketch* (1894.), reprint, Forgotten Books, Lexington 2012.

Owen, William C., *The Economics of Herbert Spencer*, reprint, Forgotten Books, Lexington 2012.

Spencer, Herbert, *First Principles*, 2. izd., Williams and Norgate, London 1867.

Spencer, Herbert, *Social Statics: Abridged and Revised*, Watts, London 1910.

Spencer, Herbert, *The Principles of Ethics*, sv. I–II, Liberty Fund, Indianapolis 1978.

Spencer, Herbert, *The Man versus the State with Six Essays on Government, Society, and Freedom*, Liberty Fund, Indianapolis 1982.

Supek, Rudi, *Herbert Spencer i biologizam u sociologiji*, Naprijed, Zagreb 1987.

41
Ibid., str. 493.

42
Ibid., str. 518.

43
Ibid., str. 498.

44
Ibid., str. 515.

Marko Dokić

Spencer's Philosophy of Individual Freedom

Abstract

The author analyzes Spencer's philosophy of individual freedom through criticism of socialism and social Darwinian defense of laissez-faire economics and the core values of classical liberalism. His social Darwinian thought is characterized by organicism and evolutionism, since at that time sociology was closely associated with biology. Spencer's political philosophy is inserted into social Darwinian framework, which enables him to defend free market and individual freedom and criticise socialist tendencies in a time of increasing faith in the necessity of government intervention. The subject of particular interest is the law of equal freedom (formula of justice), which is the cornerstone of Spencer's minimal state. Finally, the structure of Spencer's political philosophy, with all its strengths and weaknesses, is concisely presented.

Key words

Herbert Spencer, individual freedom, *laissez-faire* doctrine, liberalism, socialism